

ב"ה

בית מדרש ישיבה AI

מלחמתה של תורה

הבענדל
אצל בחורי חב"ד

השוואת שלוש חקירות ודיוק המסקנה
מקור · עדות · מנהג · מסורת

חוברת מספר 03

אלול תשפ"ו

מפת הראיות

מהו מקור, מהי עדות, מה מתעד מנהג חי ומה נשאר שמועה

א. מקור ראשוני

מוכה. אגרות קודש ח"י: גארטל תפילה לאחר הנישואין; מנהג פולין ושתי חגורות אינם מנהג אנ"ש. שו"ע אדה"ז צא: הפסק בסיסי לחוד, ויהכון לתפילה לחוד.

ב. עדות מזוהה

חזק בהקשרו. ר' דוד רסקין: הרמ"ש הורה לחמישה בחורים גארטל נסתר לפני יחידות אצל הרי"צ. ר' לייבל גרונר: הרבי ראה טעם גם קודם הנישואין, אך לא הנהיג זאת.

ג. תיעוד בן זמננו

מנהג מצוי. רסקין, גולדשטיין ואבצן: בענדל או גומי לשמירת הטלית קטן מתוחה. זה מתעד שימוש וטעם עכשווי; הוא אינו מוכיח מתי וכיצד נולד המנהג.

ד. מסורת ללא מקור

לא הוכח. סיפור האדמו"ר והגומי; הוראה כללית לבענדל יומיומי; טענת רוב עולמי; ותיאור כרונולוגי של המעבר מגומי לבענדל. הכלל המחקרי: רעיון נכון על גארטל אינו בהכרח הוראה על בענדל.

ארבע בדיקות מקור

עדות יחידות ב־A Chassidisher Derher מופיעה עדות מזוהה של ר' דוד רסקין שהרמ"ש הורה לחמישה בחורים לחגור גארטל מתחת למעיל לפני יחידות אצל הרי"צ. זה מחזק את קלוד ומתקן את משקל הראיה בדו"ח צ'יטג'יפט.¹

הבענדל והציצית ר' שלום דובער אבצן מתאר במפורש בענדל צמוד במשך השבוע כדי למנוע מן הבגד להתכווץ בקפלים; ר' יעקב גולדשטיין מנסח זאת כמנהג חב"ד ומפנה לסידור אדמו"ר הזקן. שני המקורות הם הסברים בני זמננו, לא תיעוד של ראשית המנהג.²

הציטוט מ־Chabad.org המשפט על רווקים שחוגרים מתחת לחולצה נכתב בתגובת גולש בשנת 2011. תשובת העורך באותו שרשור אומרת שמנהג חב"ד הוא גארטל לנשואים בלבד. לכן השימוש שעשה גרוק בתגובה כאסמכתה הוא חלש.³

1. A Chassidisher Derher, ניסן תשע"ד, עמ' 42-43: עדות ר' דוד רסקין שלפני יחידות אצל הרי"צ הורה הרמ"ש לחמישה בחורים לחגור גארטל מתחת למעיל.

2. הרב שלום דובער אבצן, 26, Weekly Story Is It a Tzitzis Bendel or a Shabbos Belt, CrownHeights.info, 2020; והרב יעקב גולדשטיין, 27, Bindel Wearing an inner Gartel and Bindel, ShulchanAruchHaRav.com, בנובמבר 2016. שני המאמרים מתארים את שמירת הטלית קטן מתוחה; גולדשטיין מפנה לסידור אדמו"ר הזקן.

3. Chabad.org, Chassidic Black Belt, תגובת הגולש itche מ'4 בינואר 2011. תשובת העורך באותו שרשור קובעת שמנהג חב"ד הוא גארטל לנשואים.

חב"דפדיה הערת השוליים הצמודה למשפט "בחורים רבים נוהגים לחגור גארטל דק" היא עצמה הסיפור על האדמו"ר והגומי, המסומן "דרוש מקור". הערך מתעד את השיח הקהילתי, אך אינו מוכיח את השכיחות או את הוראת הרבי.⁴

הכרעה עובדתית

מה מוכח

מנהג אנ"ש המפורש הוא גארטל תפילה לאחר הנישואין; מנהג פולין ושתי חגורות אינם מנהג אנ"ש. שו"ע אדה"ז מבדיל בין הפסק בסיסי לבין אזור נוסף משום 'הכון'. ר' דוד רסקין מעיד על גארטל נסתר לפני יחידות במקרה תש"י. עדות ר' לייבל גרונר: יש טעם גם קודם הנישואין, אך הרבי לא הנהיגו.

מה מסתבר ומתועד כיום

גומי או בענדל מעל הטלית קטן מוכר בשיח חב"די בן זמננו. מקורות רבניים וקהילתיים מסבירים אותו כשומר על הבגד מתוח. הפרדה, 'הכון' והתקשרות יכולים לשמש הסבר חסידי, אך אינם הוראה מפורשת על בענדל.

מה לא הוכח

לא נמצאה הוראה כללית של הרבי לבענדל יומיומי. לא ידוע מתי והיכן החל המעבר מגומי לבענדל. אין נתונים המוכיחים שרוב בחורי חב"ד בעולם נוהגים כך. סיפור האדמו"ר והגומי נותר ללא מקור; 'התקשרות' אינה טעם רשמי מתועד.

נוסח מומלץ לפרסום

אצל חלק מבחורי חב"ד מצוי כיום בענדל דק מעל הטלית קטן ומתחת לחולצה. מקורות חב"דיים בני זמננו מסבירים אותו בעיקר כאמצעי השומר על הטלית קטן מתוחה, ויש המעניקים לו גם משמעות של הפרדה והכנה בדומה לגארטל. עם זאת, המקורות המפורשים של הרבי עוסקים בגארטל תפילה, שמנהג אנ"ש להתחיל בו לאחר הנישואין, ובגארטל מוסתר לקראת יחידות במקרים מסוימים. לא נמצא מקור ראשוני שבו הרבי הורה לכל הבחורים לחגור בענדל יומיומי. עדות ר' יהודה לייב גרונר מלמדת שהרבי ראה טעם רוחני גם לפני החתונה, אך דווקא נמנע מלהנהיג זאת כמנהג ציבורי. לכן נכון להציג את הבענדל כמנהג או הידור המצוי בחוגים מסוימים בחב"ד, בעל טעמים מעשיים וחסידיים, ולא כתקנה כללית ומוכחת של הרבי.

מקורות מרכזיים וקישורים

1. אגרות קודש חלק י • אגרת ג'שנו • 2. שולחן ערוך אדמו"ר הזקן סימן צא • 3. תשורת צייטלין וייס — ליקוט בענין חגירת אבנט • 4. A Chassidisher Derher — עדות ר' דוד רסקין • 5. הרב חיים הלל רסקין — Gartel Rules • 6. הרב יעקב גולדשטיין — Bindel • 7. הרב שלום דובער אבצן —

⁴ חב"דפדיה, ערך גרטל, סעיף אצל בחורים והערה 16. הסיפור על האדמו"ר והגומי מסומן במפורש דרוש מקור; אותה הערה צמודה גם למשפט על בחורים רבים החוגרים גארטל דק.

השוואת דרכי המחקר

גרוק

השיטה

גרוק בונה נרטיב היסטורי-רעיוני. הוא מתחיל בהבחנה בין גארטל חיצוני של נשואים לבין בענדל פנימי, עובר לתקנת הרש"ב ולאגרת הרבי, ואז מסדר את הטעמים כשכבות שהצטברו: ציצית, הפרדה, הכון, מקיפים והתקשרות. לבסוף הוא מציע הסבר מאחד שלפיו הבענדל הוא פשרה חיה בין מנהג אנ"ש לבין הצורך הרוחני בגארטל.

המעלות

- הטקסט הקריא ביותר. הקורא מבין במהירות מהו הפריט ומה המתח החב"די סביבו.
- הביא את עדות ר' יהודה לייב גרונר בנוסח יידיש ובדיוק רעיוני: אותו טעם שייך גם לפני החתונה, אך הרבי לא רצה להנהיג מנהג שייראה פולני.⁵
- הבחין נכון בין טעם הציצית לבין טעמי הגארטל, והציג היטב את משמעות ההפרדה וההכון.
- הסינתזה שלו מסבירה מדוע בחורים עשויים לחוות את הבענדל כפריט חסידי ולא כגומי טכני בלבד.

החסרונות

- הוא מחליף לעיתים תיעוד בתיאור בטוח. הביטויים "רוב בחורי חב"ד", "הסיבה הרשמית" ו"מכאן התפתח המנהג" אינם נתמכים בסקר, בתקנה או בתיעוד כרונולוגי.
- הוא מייחס לרבי את ניסוח המקיפים באופן ישיר, אף שהאגרת המצוטטת אינה משתמשת במילה זו. הרבי מקשר בזהירות בין אבנט לטלית וכותב "אף שלא מצאתי בזה בפירוש יש לומר".⁶
- אחת האסמכתאות שלו מ-Chabad.org היא תגובת גולש אנונימית למעשה, לא תשובת מערכת. עצם הופעת המשפט באתר סמכותי אינה הופכת את המגיב למקור חב"די מוסמך.³
- הוא מרחיב מיחידות גם לכתיבת פ"נ ולאזהל כאילו מדובר בחריג רשמי אחיד. התיעוד הישיר החזק שנמצא עוסק ביחידות; לגבי שאר המצבים יש מסורות והיקשים, אך לא אותה רמת הוכחה.

5. עדות הרב יהודה לייב גרונר, בשם תשורת חן י"א אדר תשנ"ח עמ' 11, מובאת בתשורת צייטלין וייס כ"א סיון תשע"ה עמ' 38.

6. אגרות קודש כרך י, אגרת ג'שנו, י"ח אדר תשט"ו, עמ' שצג'שצד. באגרת: "אף שלא מצאתי בזה בפירוש, יש לומר"; וכן: "אבל שני מנהגים אלו אין אנ"ש נוהגים בהם".

3. Chabad.org, Chassidic Black Belt, תגובת הגולש itche מ'4 בינואר 2011. תשובת העורך באותו שרשור קובעת שמנהג חב"ד הוא גארטל לנשואים.

חידושו של גרוק הוא מודל הפשרה: הבענדל מאפשר לשמר כלפי חוץ את מנהג אנ"ש ובו בזמן לבטא בפנים את רעיון האבנט. זה פירוש טוב ומשכנע, אך אין להציגו כתולדות המנהג בלי מקור המתאר את התהליך.

קלוד

השיטה

קלוד עובד כמבקר ביבליוגרפי. הוא מדרג ראיות, מסמן מה נבדק ומה לא, מקדיש סעיף למבואות חסומים ולמקורות שלא נפתחו, ומגדיר מה יוכל לשנות את המסקנה. השיטה פחות סיפורית ויותר דומה לתיק מקורות.

המעלות

- התרומה החדשה החשובה ביותר היא עדות ר' דוד רסקין: לפני שחמישה בחורים מרוסיה נכנסו ליחידות אצל הריי"צ בחורף תש"י, הרמ"ש הורה לכל אחד מהם ללבוש גארטל מתחת למעיל. זו עדות מזוהה ומתועדת, אך היא עוסקת ביחידות ולא בבענדל יומיומי.¹
- הוא איתר את מאמר ר' שלום דובער אבצן, המתאר בענדל צמוד שנועד למנוע התקפלות של הטלית קטן ואת מנהגו של ר' הענדל ממונטריאול לתפור רצועת בד. המחבר עצמו מדגיש שאינו רב ואינו פוסק הלכה למעשה, ולכן זהו תיעוד קהילתי מזוהה ולא מקור פסיקה.⁷
- הוא אומר ביושר שאין תאריך ברור להתפשטות המנהג, שאין הוכחה לאוניברסליות, ושלא נמצא מענה כתוב על בענדל יומיומי לבחורים.
- סעיפי המבוי הסתום וסף שינוי המסקנה הם כלי מחקר מצוין: הם מונעים מן הקורא לבלבל בין חוסר איתור לבין הוכחת שלילה.

החסרונות

- מערכת הדירוג אינה עקבית. חב"דפדיה, ויקיפדיה והמכלול מקבלים לעיתים דרגה א, אף שהם מקורות שלישוניים. טענה יכולה להיות נכונה, אך אין להעניק למקור משני מעמד של אגרת או שיחה.
- הוא מגדיר כמה דברים כמאומתים אף שבפועל אומתו דרך מקור מצטט. השקיפות קיימת בגוף הטקסט, אך התווית המסכמת חזקה מדי.
- הדיון ברויטע בענדל מועיל רק למניעת בלבול לשוני, אך הוא ארוך מדי ביחס לשאלה ומחליש את המיקוד.
- הוא כמעט אינו משתמש בעדות גרונר, אף שהיא מן העדויות המזוהות החשובות ביותר להבנת המתח בין הטעם הרוחני לבין אי-הנהגת המנהג.

¹ A Chassidisher Derher, ניסן תשע"ד, עמ' 42-43: עדות ר' דוד רסקין שלפני יחידות אצל הריי"צ הורה הרמ"ש לחמישה בחורים לחגור גארטל מתחת למעיל.

⁷ הרב שלום דובער אבצן, 26, CrownHeights.info, Weekly Story Is It a Tzitzis Bendel or a Shabbos Belt, ביוני 2020. המחבר מציין שאינו רב ואינו כותב הלכה למעשה.

חידושו של קלוד הוא ניהול אי־הוודאות. הוא אינו מסתפק ברשימת מקורות, אלא מציג במפורש מה חסר ומה יידרש כדי להעלות טענה מדרגה של מסורת לדרגה של הוראה.

ציטג'פט

השיטה

ציטג'פט מתחיל במיון המושגים, מדרג כל מקור לפי קרבתו לאירוע, בונה ציר זמן, ולאחר מכן בודק כל ניסוח נפוץ בנפרד. הוא גם מפריד בין תוקף של רעיון לבין הוכחה שהרעיון נאמר על הבענדל. לכן אפשר לקבל שהפרדה, הכון והתקשרות הם רעיונות חסידיים ממשיים, ובכל זאת לדחות את הטענה שהרבי קבע אותם כטעם רשמי לבענדל של בחורים.

המעלות

- ההבחנה הטובה ביותר בין גארטל חיצוני, גארטל נסתר, גומי ובענדל. זו אינה הבחנה מילולית בלבד; כל אחד מהם מופיע בהקשר אחר ובדרגת מקור אחרת.
- העדפה עקבית של האיגרת ושל שולחן ערוך אדמו"ר הזקן על פני אתרי סיכום. השולחן ערוך עצמו מבדיל בין הפסק בסיסי לבין אזור נוסף משום הכון, ואף כותב שמי שהולך כל היום בלי חגורה אינו צריך להוסיף חגורה לתפילה.⁸
- שמירה על לשון המקור. האיגרת קובעת את מנהג אנ"ש לאחר הנישואין, אך מציגה את הקשר לטלית בלשון הצעה; היא גם שוללת כמנהג אנ"ש הן חגירה לפני החתונה והן שתי חגורות.⁶
- מיפוי רחב של הסיפורים, כולל המסורת האנונימית על חמישה סימנים, מנהג הרבי עצמו וסיפור ההתקשרות בחופה, תוך מתן משקל שונה לכל אחד.
- הסעיף "מה אפשר לומר בשם הרבי" הוא שימושי במיוחד לכתיבה תורנית ולמסירת שיעור, משום שהוא בודק את נוסח המשפט ולא רק את הרעיון הכללי.

החסרונות והתיקונים

- הדו"ח הראשון נתן לעדות היחידות משקל ב־ג מפני שהכיר אותה דרך ליקוט. לאחר איתור עדות ר' דוד רסקין בפרסום מזוהה, נכון להעלות את המקרה המסוים לדרגה ב.
- הדו"ח הראשון דירג את טעם מתיחת הציצית כבינוני־חלש. מאמרו של ר' יעקב גולדשטיין מפנה במפורש לסידור אדמו"ר הזקן, ומאמר אבצן מתעד את ההיגיון המעשי. לכן הטעם חזק יותר כתיאור של שימוש עכשווי, אך עדיין חלש כהוכחה למקור ההיסטורי של המנהג.⁹

⁸. שולחן ערוך אדמו"ר הזקן, אורח חיים סימן צא, סעיפים א"ב: הפסק בין הלב לערווה, אזור משום הכון, והסייג למי שהולך כל היום בלי חגורה.

⁶. אגרות קודש כרך י, אגרת ג'שנו, י"ח אדר תשט"ו, עמ' שצג'שצד. באיגרת: "אף שלא מצאתי בזה בפירוש, יש לומר"; וכן: "אבל שני מנהגים אלו אין אנ"ש נוהגים בהם".

⁹. הרב יעקב גולדשטיין, Bindel Wearing an inner Gartel and Bindel, ShulchanAruchHaRav.com, 27, בנובמבר 2016; מפנה לסידור אדמו"ר הזקן הלכות ציצית לגבי מקום מקופל שאינו מצטרף לשיעור.

- השיטה המחמירה יוצרת מסמך צפוף יותר ופחות זורם משל גרוק. לקורא המבקש תשובה מהירה היא עלולה להרגיש זהירה מדי.

החידוש

חידושו של צ'טג'פט הוא הפרדת שלוש שאלות: האם רעיון מסוים נכון בחסידות, האם הוא נאמר על גארטל, והאם הוא נאמר על בענדל של בחורים. רוב הבלבול בנושא נולד כאשר תשובה חיובית לשאלה הראשונה או השנייה מוצגת כאילו היא תשובה חיובית גם לשלישית.

בדיקת הטענות המרכזיות

הטענה	גרוק	קלוד	צ'טג'פט	הכרעה
גארטל תפילה גלוי מתחיל בחב"ד לאחר הנישואין	נכון	נכון	נכון ומבוסס על האיגרת	מוכח
הרבי הסביר במפורש שזה משום מקיפים	מוצג כמעט כמפורש	מוצג כהסבר הרבי	מבחין שזה פירוש מאוחר	לא מוכח מן האיגרת המצוטטת
בענדל דק קיים אצל בחורי חב"ד	כן ואף רוב	כן אך לא אוניברסלי	כן אצל חלק בלי כימות	קיום מוכר; היקף לא ידוע
הבענדל נולד כדי לשמור את הטלית קטן מתוחה	מציג כסיבה מרכזית והיסטורית	מציג כסיבה המעשית	מסייג כתיעוד עכשווי	טעם עכשווי מבוסס; מוצא היסטורי לא מוכח
הרבי הורה לבחורים גארטל נסתר לפני יחידות	כן ומכליל	כן עם עדות רסקין	כן אך בדו"ח הראשון משקל נמוך מדי	מוכח היטב למקרה תשי"י
הרבי הורה לבענדל יומימי לכל בחור	שולל בסוף אך הנרטיב מקרב לכך	שולל	שולל	לא נמצא
סיפור האדמו"ר והגומי הוא עובדה	כולל כמסורת ומסתייג חלקית	מסמן חסר מקור	מסמן דרוש מקור	שמועה בלבד
התקשרות היא טעם רשמי לבענדל	נותן לה משקל רעיוני גבוה	מגדיר כהרחבה עממית	מבחין מסיפור החופה	אפשר כסמל אישי; לא כהוראה
רוב בחורי חב"ד נוהגים כך	קובע כן	נמנע מכימות	נמנע מכימות	אין נתונים

הערכת המחקרים ודירוגם

מבין שלוש התשובות, צ'טג'פט מספק את המסגרת המחקרית האמינה ביותר, קלוד מוסיף את התועלת הביבליוגרפית הגדולה ביותר, וגרוק מציג את הסיפור הקריא והאינטואיטיבי ביותר. היתרון של צ'טג'פט אינו בכך שהוא מסיק פחות, אלא בכך שהוא מפריד בעקביות בין ארבעה דברים שהמקורות עצמם אינם תמיד מפרידים: גארטל תפילה חיצוני, גארטל נסתר לקראת יחידות, גומי המחזיק את הטלית קטן, ובענדל דק

של בחורים. ההפרדה הזאת מונעת להפוך טעם נכון לגארטל להוראה שלא נמצאה על בענדל.

לאחר בדיקה חוזרת של המקורות החדשים שהביאו גרוק וקלוד, יש גם שני תיקונים לדו"ח צ'טג'פט המקורי. עדות ר' דוד רסקין מחזקת את ההוראה לבחורים לחגור גארטל מתחת למעיל לפני יחידות מדרגת ליקוט לדרגת עדות מזוהה. כמו כן, הטעם המעשי של שמירת הטלית קטן מתוחה מתועד טוב יותר מכפי שהדו"ח הראשון נתן לו משקל; עם זאת, תיעוד של טעם עכשווי עדיין אינו מוכיח שזהו המקור ההיסטורי של המנהג. הציונים בהמשך הם כלי ניווט, לא מדידה מדעית. הבדיקה המכרעת היא מטריצת הטענות והמקורות. מאחר שאחד הדוחות הוא שלי, החלתי עליו את אותו מבחן ואף תיקנתי אותו במקום שבו מקור חדש חייב שינוי.

דירוג לפי מטרת השימוש

מטרה	המוכיל	נימוק
ניסוח נגיש ומשכנע לקורא מן השורה	גרוק	סיפור רציף, חלוקה ברורה וטון בטוח
איתור מקורות נוספים ודיווח על מבוי סתום	קלוד	מצא את עדות ר' דוד רסקין ואת מאמר ר' שלום דובער אבצן
כתיבה תורנית או היסטורית שאפשר לצטט בזהירות	צ'טג'פט	היררכיית מקורות, הבחנת מונחים והפרדת עובדה מהיסק
תשובה סופית אמינה לאחר שילוב הממצאים	צ'טג'פט מתוקן	שיטת צ'טג'פט עם שני החיזוקים שקלוד וגרוק הביאו

השוואה מספרית

הציון נע בין 1 ל-10 ומשקף שיפוט מחקרי של התשובות שסופקו, לא הערכה כללית של המודלים.

קריטריון	גרוק	קלוד	צ'טג'פט
הבחנה בין סוגי חגורה והקשרים	8.4	8.8	9.6
היררכיית מקורות	6.7	7.6	9.5
אימות מקור ראשוני	7.1	7.5	9.0
שמירת הסתייגויות	6.9	9.0	9.5
כיסוי סיפורים וסברות	8.8	9.1	9.3
בהירות וקריאות	9.3	8.5	8.8
רלוונטיות לשאלה בלבד	9.0	7.7	9.4
אמינות המסקנה הסופית	7.6	8.4	9.2